

A török-magyar énekesek és muzsikások

Tudjuk, hogy a törökök betelepülése után igen sok török cigány vándorolt hozzánk. Budán és egyebütt a XVI. században egész cigány városrészek támadnak. Azt is tudjuk, hogy a basák e cigányokat a táborba is magukkal vitték. Ezen török cigányok közt igen sok akadt, aki énekkel és muzsikával tengette az életét. A basák és a bégek nagyon szerették az éneket és a zenét, tehát bennök a cigányok jó kenyéradóra akadtak.

Hogy ezek a török cigányok nem a maguk nótáit vonták és énekeltek, mondanunk sem kell. A törököknek sok szép virágénekük s vitézi versük volt, tehát a cigány muzsikásoknak nem kellett törniök a fejüket azon, hogy mit énekeljenek. Mivel a török cigányok a mieink előtt is ezeket a török virágéneket és nótákat adták elő, a végbeli vitézek sokat eltanultak azok közül. Elég e tekintetben *Balassi* Bálintra hivatkoznunk. Ha nyelvi nehézség nem lett volna, e török nóták közül több reánk maradt volna.

Az efféle végbeli szokásra bő felvilágosítással szolgálnak a végbeli vitézek levelei. *Paksy* János főkapitány írja egyik levelében, hogy a budai basa Vácra indulván hadával, a budai cigányokat is magával vitte.

A mieink a cigányokat eleinte fáraóknak, később egyszerűen csak cigányoknak hívták. Már a XVI. század első felében szerepet játszanak a magyar mulatságokban. Bár akkor a bú korlátlan sajátunk volt, a multság, a tánc szelvében járta.

Baklyth Pál, a jeles huszárfőkapitány, alighogy nálunk megtollasodott, már hegedősök után nézett. Az 1532. évben egymás után két levélben is kéri *Nádasdy* Tamást, adna neki jó cigány hegedősöket (*chytaredos chyganos*). *Horváth* Bertalan uram is úgy tett, miután nevét megmagyarosította. Az 1544. évben már ismerték mindenféle az ő lantosát és hegedősét, akik úgy kettesben sok végházat és kastélyt meglátogattak, muzsikálván és énekelvén mindenféle.

Az 1543. évben *Izabella* királyné udvarából írják Bécsbe, hogy ott ugyancsak vígan vannak. Még *Fráter* György bíboros sem vonja meg magát a tánctól. A legkiválóbb egyiptomi hegedősök, a fáraók ivadécai játszanak itt – írják –, akik nem ujjaikkal pöngetik a húrokat, hanem faverővel verik, s teli torokkal énekelnek hozzá.

Amint e korai adat is mutatja, a cigány hegedősök nemcsak muzsikáltak, hanem éneket is mondtak. A későbbi írott emlékek is úgy adják értenünk, hogy a cigány hegedősök zeneszó mellett másoknak nótáit adták elő.

A cigány muzsikások rendszeren kettesben járogattak. Az egyikük lantot vagy tamburát pengetett, a másik hegedűn játszott. A régi hegedű formája persze lényegesen elütött a maitól. A XVI. századból ránk maradt török metszeteken a hegedősök muzsikaszerszáma a guzlicához hasonlít. Ezt a szerszámot használat közben olyanformán tartották, mint ma a gitárt szokás; azaz hogy a zeneszerszám nyakát bal kézzel a bal orca mellett fogták, a szerszám tojás alakú feneke pedig az ember hasán nyugodott, s úgy járt rajta a vonó.

Lantos Sebestyénünk s más versszerzőnk megjegyzéséből tudjuk, hogy a magyar lantosok nem jó néven vették, ha őket hegedősöknek hívták. Ők nagyobbra tartották magukat, mert ők a verseknek és a versek nótáinak nemcsak előadói, de egyúttal szerzői is voltak. Holott a hegedősök csak mások műveit adták elő – pénzért. S ha tudjuk, hogy a hegedősök jó része cigány volt, akkor még inkább értjük, miért tiltakoztak oly nagyon a lantosok a hegedős név ellen.

...A duda mellett a cimbalom is szerepel már a XVI. században. Valószínűnek tartjuk, hogy a vándor (török) cigányaink is cimbalmot és nem citerát vertek. Az idegen nyelvű levelek és leírások csak annyit mondanak, hogy a cigányok egyik muzsikaszerszáma a citerához hasonlít.

Lichtenstein császári követ 1584-ben Konstantinápolyba utazván, először Esztergomban pihent meg. A bevett szokás szerint a bég itt ünnepélyesen fogadta őt, s még cigány muzsikásait is elébe küldötte. *Lichtenstein* csodálva hallgatta a török cigányok zenéjét. Az egyikük – írja ő maga – a lanthoz teljesen hasonló citeraformájú szerszámon játszott, a többi hegedült.

Így kettesben játszottak és énekeltek a török basák többi cigány hegedősei is. Az 1595. év január elején *Zrínyi* György csatára bocsátván lovasságát Pécs mellett, nem kis öröme a vég két cigány hegedőse is rabul esett. *Zrínyi* módfelett megörült a két hegedősnek, mert éppen *Druskóczy* uram menyegzőjét akarta kiszolgáltatni, s így muzsikásokra és énekesekre nagy szüksége volt. Ez idő tájt pedig a *Pajazet* nevű török tamburáson kívül más muzsikása nem volt. A nagy szerencsét azonnal megírja sógorának, *Batthyánnak*, aki híres volt jó török és magyar muzsikásairól. Most már – írja *Zrínyi* – nekem is vannak jeles muzsikásaim. Most hoztak a vitézeim két török cigányt. „Az egyiknek olyan hegedője vagyon, hogy bizony sem én, sem kegyelmed olyant nem látunk, kinek csak két húrja vagyon, de az formája csoda, mely szép. A másiknak pedig cimbálimja vagyon, olyan szabású, mint azkivel az deákok a misét éneklék, de nem fával veri, hanem mint az hárfát, csak az ujjaival kapdozza. Amikor összeeresztik (a

Részletek a Takáts Sándor (1860-1932) törökkorról szóló írásai-ból válogató „Bajvívó magyarok” című, a Móra Ferenc Kiadónál 1963-ban megjelent könyvből.

két cigányt) s vonni kezdi, csoda, mely szép gyönyörűség hallgatni, ki miatt embernek ugyan enni sem kell. Amellé járól mindkettőnek szép, hangos szavú éneklések. Ez két cigány muzsikások Pápán voltak Igryez basánál. Onnét Pécsre akartak menni és úgy jártak fel s alá basákról basákra és bégekről bégekre. Én azt hiszem, Druskóczy menyegzőjét érzették és azért akartak ide kerülni. A Pajazet török tamborást is felhívtam vala hozzájok és kérdem tőle, miért nem akarta a minap kegyelmed előtt verni a tamborát? Nagy esküvéssel azt mondá, hogy nem tudta, hogy kegyelmed legyen, minthogy senki nem jelentette volt még nékie kegyelmed nevét. Ki mostan a cigányokkal együtt igen szépen verte tamboráját, akinél soha én szebben nem hallottam s nem is vélem, hogy ezen az mi földünkön sehol mása lehetne Pajazetnek. *Rézman* az cigány törökkel csoda, mely szép, formán való szerecsen és cigány táncokat járt, kinek nézésénél ugyan nem tudom, mi lehetne ékesb és gyönyörűsegebb.”

Enagybecsű sorokhoz magyarázatul most annyit kell adnunk, hogy a levélben szereplő Igryez basa (helyesen *Idryz*) Pápán szolgált, amíg ez a vár magyar kézre nem került. Jeles vitéz volt őkigyelme, a szomszéd magyar urakkal jó barátságot tartott és sűrűn levelezgetett. Szép magyar levelei közül több ránk maradt.

Amint Zrínyi György, úgy a többi zenekedvelő főurak is a török csatákon szerezték legjobb muzsikusaikat. Némelyiknek egész kis zenekara volt. Különösen kedvelte és értette a zenét a nagyműveltségű *Batthyány* Boldizsár (Zrínyi György sógora). Mindenféle muzsikás volt az udvarában. Ő maga is pompásan játszott a lanton. Az ő udvarában találjuk a legelső magyar automata zeneszerszámot. *Burján* Mátyás körmői orgonás készítette ezt, *Verancsics* Antal érsek támogatásával. Időközben azonban *Verancsics* meghalt. Erre *Batthyány* vette *Burján* uramat pártfogásába, s minden kérés nélkül följánlotta neki anyagi támogatását. *Burján* mester *Batthyány*-hoz intézett levelében megírja, hogy már *Verancsics* érsek támogatásával is több automata zeneszerszámot készített. A most elkészültet *Batthyány* Boldizsárnak ajánlja, akit ő a muzsikások leghatalmasabb támogatójának ismer.

A tudományos foglalkozás, az örökös hadviselés mellett *Batthyány* Boldizsárnak tehát még arra is maradt ideje, hogy a zenével foglalkozzék! A rokonaival váltott leveleiben gyakran megemlékezik a muzsikáról. S mint Zrínyi György, úgy ő is elviszi a muzsikusait a hadba. Hogy *Batthyány* ezeknek a javát szintén a harcok közepette szerezte, ő maga megírja. Valószínű, hogy a muzsikaszerszámokat is a törököktől szerzi. *Batthyány* Boldizsárról tudjuk, hogy ezeket érő török rabjait nem pénzen sarcoltatta, hanem ritka török virágokért s másféle török marháért bocsátja őket szabadon. S az így elbocsátott gazdag rabjai örömmel hozzák neki a portáról a legsebb török muzsikaszerszámokat.

Batthyány Boldizsárnak muzsika szeretetét nagynevű fia: *Ferenc* is örökölte. Ez is annyira szerette a nótákat, hogy még *Balassi* Bálinttal is írat magának ilyeneket. Nagybátyjával: *Zrínyi* Györggyel együtt gyakran hallgatják egymás jeles muzsikásait. A körmendi regestrumokban gyakran olvashatunk ilyen följegyzéseket: „Az uraim itt voltak. (89 lóval)... Fekete lovakon hozták ide a muzsikásokat és voltak itt két napig”. (Anno 1591.)

Zrínyi György Ozdiból írja 1605-ben *Batthyány* Ferencnek: „Az kegyelmed muzsikásai jól vannak. Az lantos az horvát nyelvet jól megtanulta. Meghallja kegyelmed, miképpen szól horvátul! Úgy megszerette az idevaló lakást, hogyha felesége itt volna, hát vissza nem kívánkoznék, hanem itt laknék.”

Mondanunk sem kell, hogy más családjainknak is megvoltak a maguk muzsikásai. Örök kár, hogy ezekről alig írnak valamit. Olyan jelentéktelen dolog volt a muzsika, hogy írni sem tartották róla érdemesnek. A legtöbb úri kastély muzsikásairól imígyen csak a szűkszavú összeírásokban találunk egyet-mást. Somlyó várában például az 1594. évi összeírás szerint ott a muzsikásoknak külön házuk (szobájuk) volt, ahol a hangszereken kívül négy muzsikás könyv is akadt. Szepesvárott is megemlíti az összeírások „a muzsikásoknak való kórust”.

A muzsikának és az éneknek a XVII. században is nagy keletje volt. Habár ezen században az elszegényesedés napról napra nagyobb arányokat öltött, a tehetősebb úri családok azért mégis elég muzsikást tartottak. Az előkelő családok majd mindegyikének megvolt az e század divatos hangszere: a virginal vagy virgina, amely a mai zongorát helyettesítette. Nemcsak az ifjú *Eszterházy* Pál volt, aki ezen virginálon játszani tudta a régi magyar nótákat és vitézi énekeket. Más előkelő ifjúkról is tudjuk, hogy már tanuló korukban játszották a Vitézek mi lehet éneket, a rengetőt, a trombitánótát, a fülemüle énekét (ti. Isten hozzád karvalykám), a változó táncot, a süveges táncot, a virágokról való táncnótát stb.

Zenekarral is találkozunk a gazdagabb uraink kastélyaiban. Ezek a zenekarok nagyon hasonlíthattak a török muzsikához; legalább ezekben is ugyanazon hangszereket játszották, mint az úgynevezett török muzsikában.

A XVII. század elején *Batthyány* tizenegy muzsikása közt volt hegedős, cimbalmos, dudás, trombitás és dobos. Az 1641. évben *Batthyány* Ádám állandó udvarnépe közt ugyanilyen muzsikásokat találunk. Az első hegedősnek a szabad asztalon kívül évi 32 forint készpénz fizetése volt. A második hegedős évi 20 forintot kapott. Ennyi járt a dudásnak és a cimbalmosnak is.

Nádasdy *Ferenc* udvarában 1648-ban szintén voltak muzsikások. Külön asztaluk volt, mely mindjárt a dajkák asztala után következett. A többi között tizenegy magyar főtrombitás foglalt ott helyet. Voltak még énekesek is ott, legalább az összeírás a három diskántistát is megemlíti. Ezek természetesen az egész asztal népe előtt énekelgettek.

Batthyány Ádám házi zenekara 1658-ban és a következő években állandóan tizenhat tagból állott. Ezek között volt három hegedős, egy hegedős-inas, lantos, cimbalmos, sípos, dudás és hét trombitás. A muzsikások mindegyike az úr asztalánál naponként két-két cipót kapott a második fehérkenyeréből. Mindannyinak évi fizetése és szabad asztala volt.

A fentebbi (valamint a régebbiek is) összeírás név szerint felsorolja a muzsikásokat. Meglepő ebben, hogy egyetlen muzsikásnak sincs vezetékneve, hanem a szerszáma után cimbalmos Mártonnak, hegedős Jankónak, sípos Jóskának stb. hívják őket. Világos jele ez annak, hogy a nevezett muzsikások nem született magyarok, hanem cigányok és török rabok voltak. S csak Batthyány udvarában magyarosodtak meg. Könnyű volt a Batthyányoknak török muzsikásokra szert tenniük, mert rendkívül sok török rabjuk volt. Még békeséges időben is száznál több török rab élt a kenyerükön. Az 1641-1650. évi kimutatás szerint például 169 török rabjuk volt. A nagy háború idején ez a szám természetesen még jobban növekedett. Az efféle rabok között pedig mindig akadtak muzsikások.

Mivel a Batthyáynak muzsikásai közt a trombitások nem a zenekarhoz, hanem a katonasághoz tartoztak, az állandó zenekar csak hegedősökből, cimbalmosból, dudásból és síposból állott. A mai cigánybandának az őse volt ez! A Budán járt követek jelentése szerint több budai basa udvarában is szakasztottan ilyen zenekar játszott.

A XVII. század nálunk az általános hanyatlás és az elszegényedés kora. S minél jobban közeledünk a század végéhez, a nemzetünkön annál nagyobb az iga és az ostor. Valóságos gúnyja a sorsnak, hogy a török hatalmának hanyatlásával lépést tart a mi gazdasági és politikai hanyatlásunk is. S mikor a legnagyobb kikiáltott ellenségünktől: a töröktől megszabadultunk, a várt föllendülés és föllélegzés helyett fokozott nyomorúság és szenvedés várt reánk.

Az ilyen időben, az ilyen viszonyok között természetesen hamar elül minden kedv, minden lelkesedés. A lantosok és a hegedősök mit is énekelhettek volna? A nyomorúság és a keserűség nem szokta a lantot felajzani! Bizony elhallgattak, elnémultak ők. A katonáink azonban nem lehettek muzsikások nélkül. S mivel a magunkfélék között nem igen akadtak, hát szereztek a töröktől. A csatákról szóló jelentések még a XVII. század derekán is megemlékeznek a töröktől szerzett lantosokról és hegedősökről. Az 1649-ben például *Francsics* Gáspár (Batthyány kapitánya) megugrasztván a kanizsai törököt, a többi között lantosukat, kobzosukat és síposukat is rabul ejtette. Az elfogott török sípos Batthyány Ferenc egykori híres tárogató-síposának az öccse volt.

Minél nehezebb volt jó hegedősre vagy lantosra szert tenni, annál jobban megbecsülték, ha ilyenre akadtak. Egyik úr a másiktól igyekezett az efféle muzsikást elszerződtetni. Máskor meg mint a pénzt, kölcsönkérték a hegedőst is. Arra is van eset, hogy a

jó hegedőst erővel elragadták. *Széchy* Katalin panasolja például 1648-ban, hogy a gonosz *Latkóczy Nagy* György „főember szolgájának, úgymint *Dubecius* György uramnak hegedősét s lovászát elhiteleztette s erővel magával vitte”. A lator nem törődött vele, hogy a gazdának a szíve szakad a jó hegedőse után.

Tudjuk, hogy a XVII. század utolsó évtizedeiben a pusztulás nálunk tetőfokára hágott. A Wesselényi-féle szövetkezés után rengeteg sok nemesi és főnemesi udvart kifosztottak. Urak, papok és mesterek a tömlöcökben szenvedtek. Az ének és a muzsika a legtöbb helyen elnémult.

Csak kevés oly szerencsés családunk volt, melyek az országos csapást és szenvedést kevésbé érezték. Ezeknek az udvarában természetesen még a régi magyar élet járta. Azaz, hogy muzsikásaikat és énekeseket megtartották. Az Eszterházy- és a Batthyány-család zenekara még a XVII. század végén is teljes számmal együtt volt. Batthyány Ádámnak például 1682-ben tizenhat muzsikása volt. Ezek közt hét trombitás, három sípos (tárogató-sípos), hegedős, cimbalmos, dudás, dobos stb. akadt.

Énekeseket nem említ a fentebbi lajstrom. De úgy látszik, hogy Batthyány ilyeneket is keresett; mert *Czobor* Ádám 1685-ben ezt írja neki: „Szűk mostani időben az énekes; amineműt kap az ember, olyannal kell magát és magátét vigasztaltatni.”

Bizony csak a remény tartotta az emberekben a lelket! Csak az üres remény biztatta őket, hogy jön még idő, mikor újra húzathatjuk a nótát. Ez a reménység íratta *Somogyi* Ferenc urammal 1689-ben e sorokat: „Az Úristen ad még oly üdőt, hogy még az idén, rohonci palotán elvonom a nótát, s ha lehet az cigány táncot is eljárom”.

Amikor *Somogyi* e sorokat írta, a hazai törökség színe-java már a föld alatt volt. Török lantosok és hegedősök már nem járogatták a magyar földet. A vitézeink a csatákban nem foghattak már török síposokat és kobzosokat. A nagy török hadak, melyekkel még küzdenünk kellett, nem a magyarországi török végházakból kerültek ki, s nem a hazai szokással éltek. E hadak más muzsikával jártak.

A magyarországi törökök, csakúgy mint a mi vitézeink, a hadba is tárogató-síposokkal (torok-síposokkal), énekmondó hegedősökkel és lantosokkal járogatnak. A hazai törökök a legfőbb támogatói a velük együtt betelepedett cigány muzsikásoknak. A Törökországból ellenünk indított nagy hadak azonban nem ilyen muzsikával jártak. Ők az úgynevezett rezesbandát kedvelték, és seregeikben trombitások, síposok és rézdobosok játsszák a talp alá valót. A zenekar élén a karmester (mechter basi) haladott, s igazgatta az embereit, akik lármás muzsikájukkal mindig nagy feltűnést keltettek. Még a több száz emberből álló, nagy követségeket is ilyen zenekarral kísértették. A pozsareváci békeség megkötése után nálunk járt követség élén 60 tagú zenekar haladt. Hogy a mai katonazenekar a török hadi muzsikának egyszerű utánzása, mondanunk is fölösleges.